

СРПСКА КЊИЖЕВНА КРИТИКА XX ВЕКА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Book CCXLII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 40

SERBIAN 20th-CENTURY LITERARY CRITISM

PROCEEDINGS FROM THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON 21 AND 22 OCTOBER 2024

Accepted at the 2nd meeting of the Department of Language and Literature,
held on 25 March 2025, on the basis of reviews from
Academician Jovan Delić and SASA Corresponding Member Gorana Raičević

E d i t o r
Academician ZLATA BOJOVIĆ

B E L G R A D E 2 0 2 5

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига ССХЛII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 40

СРПСКА КЊИЖЕВНА КРИТИКА XX ВЕКА

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 21. И 22. ОКТОБРА 2024. ГОДИНЕ

Примљено на II скупу Одељења језика и књижевности,
одржаном 25. марта 2025. године, на основу позитивних рецензија
академика Јована Делића и дописног члана САНУ Горане Раичевић

У р е д н и к
Академик ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2025

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник
Никола Стивановић

Лектура и коректура
Милица Тимић

Тираж
300 примерака

Штампа
Birograf comp, Београд

ISBN 978-86-6184-078-4

© Српска академија наука и уметности 2025

САДРЖАЈ

Јован Делић	
<i>Појед на критику српске модерне</i>	9
Jovan Delić	
<i>View on the critism of the Serbian moderna</i>	20
Горан М. Максимовић	
<i>Заснивање књижевне критике на југу Србије на крају XIX</i> <i>и на почетку XX вијека</i>	21
Goran M. Maksimović	21
<i>The establishment of literary criticism in the south of Serbia</i> <i>at the end of 19th and at the beginning of the 20th century</i>	35
Миливој Ненин	
<i>Књижевна критика Димитрија Фрџунића</i>	37
Milivoj Nenin	
<i>Literary criticism of Dimitrije Frtunic</i>	44
Слободан Владушић	
<i>Бранко Лазаревић о раној прози Милоша Црњанског</i>	45
Slobodan Vladušić	
<i>Branko Lazarević on early prose of Miloš Crnjanski</i>	57
Јелена В. Јовановић	
<i>Проза српске модерне из критичког угла Бранка Лазаревића:</i> <i>импресија у сликама</i>	59
Jelena V. Jovanović	
<i>Prose of Serbian literary moderna from the critical viewpoint of</i> <i>Branko Lazarević: impression in images</i>	68
Марко Недић	
<i>Српска књижевна критика између два светска рата</i>	71
Marko Nedić	
<i>Serbian literary criticism in the interwar period</i>	83

Бранко Вранеш

Исидора Секулић о српским модерним између два светска рата:

М. Црњански, Р. Петровић, М. Настасијевић.....85

Branko Vraneš

Isidora Sekulić on Serbian modernists between the two world wars:

Miloš Crnjanski, Rastko Petrović, and Momčilo Nastasijević.....97

Мина М. Ђурић

Интердисциплинарни оквири Винаверове компаративне

критике српске књижевности прве половине XX века.....99

Mina M. Đurić

Interdisciplinary frameworks of Vinaver's comparative criticism

of Serbian literature of the first half of the 20th century116

Миломир М. Гавриловић

Књижевнокритичка мисао Марка Ристића између идеологије и поезије117

Milomir M. Gavrilović

The literary criticism of Marko Ristić: between ideology and poetics.....133

Милица Ђуковић

„Преираге“ и „уреустројавања“: књижевнокритичка делатности

Милана Бојдановића.....135

Milica Ćuković

“Partitions” and “reorganizations”: the literary criticism of Milan Bogdanović147

Немања Каровић

Портрет и сенка: књижевнокритичко дело Велибора Глигорића.....149

Nemanja Karović

A portrait and a shadow: Velibor Gligorić's literary criticism.....161

Петар Пијановић

Култура и књижевна критика у XX веку.....163

Petar Pijanović

Culture and literary criticism in the 20th century.....188

Јован Делић

Зоран Мишић – критичар српског модернизма после Другог светског рата189

Jovan Delić

Zoran Mišić – a literary critic of Serbian modernism after the Second World War.....201

Владан Бајчета	
<i>Есејистика и критика Владана Деснице</i>	203
Vladan Bajčeta	
<i>Essays and criticism of Vladan Desnica</i>	234
Зорица Несторовић	
<i>Иво Андрић и Петар Цаџић: писац и критичар</i>	235
Zorica Nestorović	
<i>Ivo Andrić and Petar Džadžić: writer and critic</i>	249
Зоран Пауновић	
<i>Критички текстови Данила Киша о англофоној књижевности</i>	251
Zoran Paunović	
<i>Danilo Kiš's critical texts on anglophone literature</i>	259
Јелена Марићевић Балаћ	
<i>Српска књижевна критика у Летопису Матице српске (1946–2024)</i>	261
Jelena Marićević Balac	
<i>Serbian literary criticism in the Chronicles of Matica srpska (from 1946 to 2024)</i>	269
Драган Хамовић	
<i>Прилози Бранка Лазаревића модерном културном саморазумевању</i>	271
Dragan Hamović	
<i>Branko Lazarević's contribution to modern cultural self-understanding</i>	282
Јана М. Алексић	
<i>(Не)укротива критика: критички приступ Петра Цаџића</i> <i>у текстовима о Бранку Миљковићу</i>	283
Jana M. Aleksić	
<i>The (un)tamed criticism: Petar Džadžić's critical method</i> <i>in writings on Branko Miljković</i>	306
Горана Раичевић	
<i>Владета Јеротић о српској књижевности: од психоаналитичкој</i> <i>до антрополошких увида</i>	309
Gorana Raičević	
<i>Vladeta Jerotić on Serbian literature: from psychoanalytical toward</i> <i>anthropological insights</i>	321

Снежана Милосављевић Милић	
<i>Метакритичка мисао Светозара Петровића</i>	323
Snežana Milosavljević Milić	
<i>Meta-critical thought of Svetozar Petrović</i>	334
Бојана Стојановић Пантовић	
<i>Критичке рефлексије Исидоре Секулић</i>	337
Bojana Stojanović Pantović	
<i>Critical reflections of Isidora Sekulić</i>	347
Бојана Поповић	
<i>Борислав Михајловић – стални књижевни критичар НИН-а</i>	349
Bojana Popović	
<i>Borislav Mihajlović Mihiz – longtime literary critic for NIN magazine</i>	362
Предраг Петровић	
<i>Књижевна критика као артикулација ђесме: критичарски метод</i>	
<i>Новице Петковића</i>	363
Predrag Petrović	
<i>Literary criticism as articulation of a poem: critical method of Novica Petković</i>	373
Миодраг Лома	
<i>Књижевноисторијска критика Ђорђија Вуковића примењена</i>	
<i>на српску народну и српскословенску поезију</i>	375
Miodrag Loma	
<i>Djordjije Vuković's literaturgeschichtliche Kritik angewandt</i>	
<i>auf die serbische Volksdichtung und die serbisch-slawische Poesie</i>	394

„ПРЕГРАДЕ“ И „ПРЕУСТРОЈАВАЊА“: КЊИЖЕВНОКРИТИЧКА ДЕЛАТНОСТ МИЛАНА БОГДАНОВИЋА

МИЛИЦА ЂУКОВИЋ*

С а ж е т а к. – У раду се анализирају књижевне критике Милана Богдановића, са циљем расветљавања како идејних преокупација (у које би спадало трагање за животом) тако и методологије примењене у процесу разумевања прозних и поетских остварења. Поред предочавања важности бинарних опозиција у Богдановићевом промишљању књижевности, указано је и на њихове идеолошке импликације, које омогућавају увид у критичареву позицију у културној јавности, односно праћење преображаја његовог двогубог, књижевног и политичког дискурса.

Кључне речи: књижевна критика, стваралачка критика, идеологија, антимеритафизичко становиште, друштвени ангажман, укус

Иако су области јавног ангажмана овог културног посленика обухватале многоструке и дивергентне делатности, попут предавачког рада, тј. наставне праксе у средњој школи и на факултету (професор Друге београдске гимназије, хонорарни професор Академије ликовних уметности у Београду, асистент професора Богдана Поповића за теорију књижевности на Филозофском факултету у Београду, потом ванредни професор новије српске књижевности у истој институцији)¹, управљачко-организационих послова у Удружењу књижевника

* Институт за књижевност и уметност у Београду, имејл: tiskicvet38@gmail.com

¹ Подаци су доступни у Богдановићевој „Биографији“, објављеној у издању: *Сјоменица посвећена преминулом академику Милану Богдановићу*, уредник академик Милан Бартош, Посебна издања САНУ, књ. CCCLXXIV, Београд: Научно дело, 1964, стр. 25.

Србије² и двама позориштима (Српском народном позоришту у Новом Саду и Народном позоришту у Београду), замашне журналистичке активности (уредник *Рейублике*, *Букџиње*, *Српској књижевној гласника*, *Данаса*, *Наше књижевности*, *Југославије-СССР-а*, *Књижевних новина* и *Нове мисли*), те приметних задужења унутар редакционих одбора издавачких кућа („Нолита“ и „Едиције“)³, Милан Богдановић (1892–1964), дописни (од 1955) и редовни (од 1959. године) члан САНУ, у књижевној и културној историји превасходно се истакао као значајан, маркантан и по упливу на генезу српске литературе незаобилазан књижевни критичар. Тематски, стилскоформацијски и идеолошки плуралан, обиман и утицајан, књижевнокритички опус Милана Богдановића настао је у немалом временском распону који обухвата период од 1910. године, када је у *Венцу* објавио прву критику (посвећену *Пиру Ђоруџе*, комаду у четири чина Сема Бенелија⁴) до мемоарских записа „Присећања“, публикованих у стваралачком и егзистенцијалном зениту у *Полицији* током 1962, 1963. и 1964. године.⁵

Метакритички покушаји сагледавања методологије коју је Богдановић примењивао у писању властитих књижевних критика нису унисони (једнообразност изостаје и на нивоу појединачних ауторских рукописа), а парадигматичан пример били би судови Мирослава Егерића. Процењујући четворокњижје *Сџари* и *нови* Милана Богдановића, у часопису *Поља* 1959. године (што ће бити прештампано у монографији *Портрети и памфлети* 1963. године), описавши пут који је Богдановићева критика прешла од „негдашњег филигранског импресионизма“ до „варијанте рафинираног догматизма“⁶, иронично се поставивши спрам крчиоца путева и професора енергије⁷, чије новије критике доследно сагледава као монотони анахронизам⁸, Егерић оштро и полемички закључује:

² Присећајући се Милана Богдановића, његовог беседничког дара, ловачке и риболовачке страсти, наступа на књижевној вечери у Сарајевском народном позоришту, изгледа и понашања након повратка из немачког заробљеништва, Ерих Кош истиче и чињеницу да је Богдановић више пута биран за председника Удружења књижевника Србије, да је био омиљен међу писцима, док се с Винавером доследно спорио. Видети: Ерих Кош, *Одломци сећања, њисци*, Београд: Просвета, Будва: Медитеран, Нови Сад: Матица српска, 1990, стр. 190–193. Исто тако, опраштајући се од Богдановића, Велибор Глигорић приметио је „Низ година узастопно биран је за председника Удружења књижевника Србије и у председништво Савеза књижевника Југославије.“ Нав. према: Велибор Глигорић, „Говор академика Велибора Глигорића“, *Сјоменица посвећена њреминулом академику Милану Богдановићу*, 5.

³ О уредничком раду М. Богдановића подаци су доступни у наведеној *Сјоменици*.

⁴ Видети: „Библиографија“, у: *нав. дело*, стр. 26. (У имену аутора *Пиру Ђоруџе* постоји штампарска грешка, те уместо „Сем“ пише „Сен“).

⁵ *Исти*, стр. 39–40.

⁶ Mirolav Egerić, *Portreti i pamfleti*, Novi Sad: Progres, 1963, str. 73.

⁷ *Isto*, str. 72.

⁸ *Isto*, str. 78.

„Прецизне формулације критичарског *Вјерују* Милана Богдановића не постоје. Своја филозофско критичка убеђења Богдановић није нигде пластично развио, нити доказивао посебним теоретским студијама. Он је критичар ‘од ока и слуха’, још тачније, *кријичар од срца*. Кад писац јекне, критичар одјекне, кад писац вибрира, критичар ковибрира, уколико су животне истинитости изразитије – утолико је творачка радост критичара пунија.“⁹

Две деценије доцније, 1979. године, у монографији *Срећна рука: оілеги о српским ђесницима и кријичарима*, Егерић је у значајној мери ревидирао своја првобитна запажања. Том приликом, пређашње замерке упућене Богдановићу образложене су потребом за априорном применом теоријских постулата на критичарски опус који се процењује, као што су Богдановићу признати поседовање осетљивости за вредности, нагонске наклоности за витално у индивидуалном, покрета састварања и надасве срећне руке¹⁰, која представља адекватан одговор на светле стваралачке тренутке писаца о којима се изјашњава (није од малог значаја чињеница да синтагма *срећна рука*, по којој је цела монографија насловљена, бива употребљена у огледу посвећеном Богдановићу као тумачу поезије Десанке Максимовић). Ипак, насупрот младалачки аподиктичном и преком ставу Мирослава Егерића којим се одриче могућност издвајања и тумачења методологије овог критичара, може се приметити да се у самим Богдановићевим књижевним критикама налазе како експлицитно изнети ставови о задацима књижевнокритичке праксе, тако и њена типологија, док се начела која критичар заступа у његовим критикама доследно и примењују.

У том контексту, текст „Писци и критичари“, публикован у *Српском књижевном гласнику* 1928. године, нимало случајно објављен као пролошки текст књиге *Кријички радови Милана Богдановића*, коју је приредио Вук Крњевић (седамнаесте књиге едиције *Српска књижевна кријика*, чији су коиздавачи Институт за књижевност и уметност и Матица српска) указује се у више аспеката као Богдановићево програмско остварење. За књижевнокритички поступак Милана Богдановића карактеристично је издвајање бинарних опозиција које нису перципиране једнострано и једнодимензионално, у својој монолитности и непроменљивости, стога ће насловна дихотомија коју чине писци с једне и критичари с друге стране бити проблематизована изменом статуса актера ове релације, тј. ревиизијом њиховог положаја, упућености у литерарну традицију и савремене токове, али и објективном проценом ауторитета критичара, граница њи-

⁹ Исто, стр. 75. Подвлачење Егерићево.

¹⁰ Нав. према: Мирослав Егерић, *Срећна рука: оілеги о српским ђесницима и кријичарима*, Нови Сад: Матица српска, Приштина: Институт за српску културу, 2004, стр. 135–144.

хових права и стварног утицаја.¹¹ С друге стране, кључна дихотомија *стари : нови*, којом је обухваћен избор књижевних критика Милана Богдановића, поред естетичког и књижевноисторијског значења, какво нпр. има у тексту „Слом послератног модернизма“¹², поприма такође идеолошке импликације (нарочито у времену након Другог светског рата), доприносећи прецизнијем одређењу инхерентних својстава и еволуције како Богдановићевих ставова, тако и његове позиције у културној јавности. Типолошко разврставање књижевне критике у тексту „Писци и критичари“ такође подлеже моделу бинарних опозиција. Надовезујући се на Гетеа, Богдановић разликује рушилачку с једне и стваралачку (уметничку) критику с друге стране, дајући предност овој потоњој, будући да: „Критичар треба и мора све мање да буде судија, а све више стваралац за себе.“¹³ Поред приписивања оригиналних, самосвојних, уметничких компоненти стваралачкој критици (чиме се ублажава опозиција писци : критичари), Богдановић уједно примећује да књижевна критика има задатак „да мери, да сабира, да процењује и да суди“¹⁴, али сав овај каталог дескриптивно-аксиолошких смерница недовољан је уколико је лишен „стваралачких одлика“ и „нових уноса“, јер: „Критика постаје стваралачка, дакле и уметничка, од тренутка кад пребаци уске границе чистог критиковања.“¹⁵ Не може се пренебрегнути сродност дистинкције коју Богдановић прави између критике која просуђује о думетима и одликама затечене, постојеће књижевне грађе и оне која доприноси стварању нових образаца уметничког израза са двома функцијама књижевне периодике, које је у програмској расправи „Књижевни листови“¹⁶ предложио Богдан Поповић, разликујући функцију часописа садржану у регистровању (пописивању књижевних феномена) и функцију оличену у регулацији (усмеравању токова развоја једне литературе). Евидентно је, дакле, да је стваралачка критика Милана Богдановића инхерентно регулаторска, усмеравајућа, никако неутрална, већ пре свега нескривено ангажована (независно од уплива конкретних идеолошких импулса). На овај начин конципирана, стваралачка критика незамислива је без идејних тежишта, а она раскривају и Богдановићеву методологију.

Поред трагања за лирским и тумачења тог лирског, које, анализирајући Богдановићеве текстове посвећене Божидару Пурићу, Сибу Миличићу,

¹¹ Milan Bogdanović, *Stari i novi II*, Beograd: Prosveta, 1961, str. 367, 369, 371.

¹² Milan Bogdanović, *Stari i novi III*, Beograd: Prosveta, 1961, str. 449–465.

¹³ M. Bogdanović, *Stari i novi II*, str. 373.

¹⁴ *Isto*, str. 376.

¹⁵ *Isto*.

¹⁶ Видети: Богдан Поповић, „Књижевни листови“, *Српски књижевни гласник*, год. I, бр. 1, 1. фебруар 1901, стр. 23–36, и „Књижевни листови“, *Српски књижевни гласник*, год. I, бр. 2, 16. фебруар 1901, 109–122.

српском грађанском песништву, Милошу Црњанском и Десанки Максимовић, Миливој Ненин у књизи *С мером и без ње* издваја као „опште место“ критике овог аутора¹⁷, може се устврдити да би тематска доминанта била и трагање за животом, као и слојевита анализа тог живота. Тако, следствено виђењу књижевности (и свеколике уметности) као „изражавањ[а] живота“¹⁸, аутор *Старих и нових* захтева од критичара да поседују „неограничено животно осећање“ и да у потпуности „припада[ју] животу“¹⁹, док литературе препоручује, у тексту „Офанзива књиге“, да се „сроди са живим људским потребама“²⁰, јер, уколико то не учини, „остаће само узалудан и егоцентричан посао појединаца“²¹. У складу са наведеним захтевима о проматрању друштвене стварности и неопходности њене фикционализације јесте и похвално изражавање Милана Богдановића о *Пријовейкама* и роману *Трајан* Анђелка Крстића, у којима доминира „материја социјална [...] извађена из живота“²², док се роману *Плава јосифођа* Милице Јанковић примедбе упућују због недостатка духа истинског живота, топлог откуцавања животног пулса и личног ослонаца искуства²³, при чему се похвали стила ове књижевнице придружује покуда изнета на рачун неуверљивости и неаутохтоности приказаних карактера и неистинитости у домену психолошке мотивације њихових поступака, да би се поентирало закључком како је „живот у овој књизи схваћен и тумачен ван живота.“²⁴

Не само приликом анализе прозних остварења, Милан Богдановић примениће идентичан захтев и када тумачи лирику – супротстављајући се „лирским каприсима“, сентименталности и многобројним „малограђанским преживелостима“²⁵, овај критичар закључује: „Лирика може и мора да буде и даље животно и социјално оправдана, али ће то бити само ако нађе будилачке мотиве и жешћу боју за знамен.“²⁶ Са овим кореспондира основни Богдановићев естетички постулат, изнет у тексту „Уништење“ естетике, или: уништење ’естетике“: „Лепота је једна лаж ако није везана за топле животне вредности. А за њих везана, она је важна као лепота само уколико је и истина. Није дакле суштаствено тражити је апсолутну, него наћи је релативну, не ићи у апстракцију, него ићи у стварност.“²⁷ Антиметафизич-

¹⁷ Миливој Ненин, *С мером и без ње: Марко Ристић и Милан Богдановић као анђелисти*, Београд: Просвета, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1993, стр. 80–87.

¹⁸ М. Bogdanović, *Stari i novi II*, str. 375.

¹⁹ *Isto*.

²⁰ М. Bogdanović, *Stari i novi III*, str. 488.

²¹ *Isto*.

²² М. Bogdanović, *Stari i novi II*, str. 59.

²³ *Isto*, str. 66–67.

²⁴ *Isto*, str. 68.

²⁵ М. Bogdanović, *Stari i novi III*, str. 430–431.

²⁶ *Isto*, str. 434.

²⁷ *Isto*, str. 436–437.

чко и емпиријско становиште, отклон од апстракција, заговарање књижевности која није *иза*, *изван* или *изнад* живота, него у животу, препознаје се и у тексту „Слом послератног модернизма“, у којем се поезија и поетичка начела Станислава Винавера, Тодора Манојловића, Милоша Црњанског, Сиба Миличића, Драгана Алексића, Бошка Токина, Љубомира Мицића и других одређују као „јалов и стерилан формализам“²⁸, а целокупно стваралаштво ових писаца као мистицизам, идеализам, индивидуализам (посебно у равни тзв. космичке тенденције), будући да су код наведених аутора, према мишљењу Милана Богдановића, присутни и претежни „мотиви удаљења од живота“ и „антиемпиријско становиште“²⁹. Метод Богдановићеве борбе против метафизичких импулса у савременој књижевној продукцији климакс доживљава у сагледавању „Суматре“ Црњанског као лирског каприца и евазије (бега) од живота³⁰, али и у поређењу по супротности уметничке концепције Милоша Црњанског као мистичког одвајања од живота, и уметничке концепције Мирослава Крлеже³¹ као суочавања са животом³². Помињање националистичког, соколског, светосавског ентузијазма³³, поводом Црњанског, наликује пак негативном одређењу овог критичара спрам националних мотива у прози Анђелка Крстића (писца који, како сматра Богдановић, није умео „јасно да разлучи социјални терен

²⁸ Isto, str. 465.

²⁹ Isto, str. 462. Подсећајући на Светозара Марковића и његову борбу против ондашње „душевне онаније“, Богдановић се обрушава на идеалистичко, индивидуалистичко и мистичко стваралаштво грађанског друштва које уметност не ставља у службу човеку и које робује старој психологији и старој естетици, да би праћење пута који су оцртали С. Марковић и представници српског реализма видео као књижевно стварније, логичније и духовно часније од одабира „рајске стазе“ Мушицког, Хаџића и Суботића. Isto, str. 439–442. У оваквом становишту препознаје се духовно исходиште које Вук Крљевић описује на следећи начин: „Неопходно је утврдити да је Богдановић тумачио и интерпретирао појаве из књижевне историје не као књижевни историчар већ увијек као књижевни критичар, актуализујући одређено књижевно дјело импостирањем у савремени литерарни контекст.“ Вук Крљевић, „Критичарски лук Милана Богдановића“, у: *Критички радови Милана Богдановића*, приредио Вук Крљевић, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1979, стр. 17.

³⁰ М. Bogdanović, *Stari i novi III*, str. 463.

³¹ Према запажањима Александра Петрова, крајем двадесетих и у првој половини тридесетих година XX века, Милан Богдановић посветио је тринаест текстова различитог обима делима Мирослава Крлеже, што указује на критичарево трајно високо вредновање стваралаштва овог писца. Видети: Александар Петров, „Српски књижевни ђласник (1920–1941) и књижевна критика (II)“, *Књижевна историја*, год. XV, бр. 59, 1983, стр. 437.

³² М. Bogdanović, *Stari i novi III*, str. 463.

³³ Isto.

од националне политике³⁴) или националног осећања које постаје националистичко, у доживљају родољубивих песама Алексе Шантића³⁵.

Интригантно је, такође, размотрити ставове Милана Богдановића о Милошу Црњанском, почевши од анализа *Прича о мушком и Сеоба*, у којима се похвално изражава о пишчевом посматрачком дару (способности да запази низ карактеристичних појединости)³⁶, као и о вештом сликању догађаја и средине³⁷, до критика с почетка тридесетих година двадесетог века, у којима Црњански постаје означен као „чисти невротик нове поезије“³⁸, а потом у полемици коју је са писцем *Сеоба* Богдановић водио 1932. године и као „протагонист идеолошког фашизма код нас“³⁹. У наведеној појави јасно се распознаје трансформација књижевнокритичког дискурса заснованог на естетичким постулатима у чист политичко-идеолошки дискурс, што је уједно најтранспарентније преустројење Богдановићеве књижевнокритичке делатности, оличено у свесној намери да се књижевност подреди актуелној политици. Ако се узме у обзир тврдња да је књижевнокритичко стваралаштво „преграђивачко, једна врста преустројитељства“⁴⁰, како је у тексту „Писци и критичари“ тврдио Богдановић, онда преграде и преустројења Милана Богдановића од почетка тридесетих година два-

³⁴ М. Bogdanović, *Stari i novi II*, str. 60.

³⁵ М. Bogdanović, *Stari i novi I*, Beograd: Prosveta, 1961, стр. 318.

³⁶ М. Bogdanović, *Stari i novi III*, str. 217.

³⁷ *Isto*, str. 223.

³⁸ *Isto*, str. 455.

³⁹ *Isto*, str. 496. Разматрајући идеолошко залеђе поменуте полемике, у поглављу „Изоштеник“ монографије *Црњански – биографија једног осећања*, Мило Ломпар поступно и детаљно предочава поступак којим је Црњански расветлио везу *Српској књижевној иланика* као огледала грађанске идеологије и Нолита као издавача који је био репрезентативни заступник левичарске (комунистичке) идеологије (одређен код Ломпара као неаутентичан и интересни спој), због чега је полемика Богдановић–Црњански задобила снажнији одјек и већу пажњу у културној јавности, да би се и оштрина Богдановићевих напада и реплика сагледала из перспективе одбране комунистичких начела, имајући у виду да се аутор текста „Ми постајемо колонија стране књиге“ не оптужује као личност „вођен[а] ксенофобијом него антилевичарском оријентацијом.“ Мило Ломпар, *Црњански – биографија једног осећања*, Нови Сад: Православна реч, 2019, стр. 117–142. У студији насталој на основу рукописне оставштине дугогодишњег власника и одговорног уредника *Српској књижевној иланика* Јована Јовановића Пижона, Александар Петров протумачио је Богдановићев карактер, статус у кругу гласниковаца, као што је указао на разлоге отпочињања сукоба на релацији Богдановић–Црњански крајем 1931. године (три месеца пре чувене полемике), али и на држање појединих чланова уредништва овог часописа, тј. на отклон једног дела грађанске интелигенције од Павла Бихаљија, Нолита и Богдановићевих поступака. Александар Петров, „Односи СКГ-а и Милана Богдановића (према белешкама Јована Јовановића)“, *Књижевна историја*, год. XXVI, бр. 93, 1994, стр. 251–269.

⁴⁰ М. Bogdanović, *Stari i novi II*, str. 377.

десетог века, а посебно након Другог светског рата, постају спољашњим чиниоцима наметнути граничници који су надлежност књижевног критичара померили из области литературе (њених одлика и вредности) у област политике (где у средиште пажње искључивог и неретко погрешног просуђивања доспевају личности аутора, њихова јавна делатност и идеолошка опредељења). Пишући о *Причама о мушком* Милоша Црњанског, Богдановић је приметио: „Али има један тренутак кад он престаје да дела под импулсом својих личних емоција, и кад се његове стваралачке побуде јављају под притиском 'програма'. Од тога тренутка Црњански је осетно мање добар.“⁴¹, а ова констатација, пренета са поетичког плана на план политике, важи и за сâмог Милана Богдановића, који је осетно мање добар кад дела руковођен налогом *програма*.

На сличан начин, тумачећи збирке *Ушљужена кангила*, *Пријовейке*, *Пад са ђрађевине*, али и роман *Црвене мајке* Драгише Васића, Милан Богдановић издвојио је пишчево топло саучествовање у општој невољи, веродостојно и живо сликање рата, оштра запажања, те посматрање и искуство као кључне стваралачке предуслове, односно блискост руским писцима по самилосном тону, и коначно, успешно обликовање књижевних дела у виду докумената о људима и епохи⁴². Доцније, у тексту индикативног наслова „О шовинистичкој злоупотреби литературе“ (1955), у првом плану више није књижевно дело Драгише Васића, већ ауторови поступци и опредељења, која са надређене и повлашћене позиције бивају сурово декласирана, с обзиром на то да се Васић представља као неко ко је „од републиканца и прокомунистички настројенога интелектуалца, жалосно завршио као један од главних прочелника дражиновштине, тешко шовинистичкога четничког менталитета.“⁴³

Захтев да уметност одражава социјалну и друштвену стварност у критикама Милана Богдановића из педесетих година двадесетог века постаје врховни критеријум процене успелости и корисности литерарних остварења, а сâма стварност и књижевност бивају изједначене са политиком: „Ако је политика живот, а живот је стварност, према томе и тесно везана за стварност, еманација и манифестација стварности, онда је књижевност која је исто тако еманација једне стварности, у суштини политика сама по себи.“⁴⁴ Консеквенца овакве логике закључивања јесте став по којем би сваки покушај одвајања књижевности од политике био покушај њеног одвајања од стварности (будући да је политика перципирана као лепота и сржни значај књижевности⁴⁵), тако да се тенденције деполитизације нужно

⁴¹ М. Bogdanović, *Stari i novi III*, str. 224.

⁴² *Isto*, str. 290–313.

⁴³ Milan Bogdanović, *Stari i novi IV*, Beograd: Prosveta, 1960, str. 181.

⁴⁴ *Isto*, str. 159.

⁴⁵ *Isto*, str. 160.

осуђују и доживљавају као претња за утврђени стварносни и литерарни поредак. Више је него знаковита чињеница да левичарски настројен критичар Милан Богдановић тенденције деполитизације књижевности везује за десну идеологију, чиме је негативно вреднује, одричући јој делотворност и значај и сагледавајући је као погубну, па и опасну. У тексту „Књижевност и политика“ (1955) Богдановић примећује „да се тенденције деполитизације уметности, одвајања уметности од живота, од стварнога, што истовремено значи и повлачење уметности у апстрактивно, у апсурдно, у недокучно, у ванземаљско, јављају под неким притисцима с десне стране живота.“⁴⁶ да би, истом приликом, издвојио „тенденцију с десне стране живота негирања и непризнавања ове наше стварности као такве и пропагирање мотива бежања од ње, што сасвим јасно одише реакционарном политичком мишљу.“⁴⁷ Идеолошки јасно опредељен, заговорник социјалистичке литературе и пропагатор социјалистичке стварности, Милан Богдановић фреквентно употребљава метафоре *мајле* и *мрака* како би описао „старо“ (шовинистичко-реакционарно⁴⁸) друштво, стога је разумљиво што за ова „национално и друштвено морбидна жаришта“⁴⁹ везује обележја попут мрачњаштва и „комитацког осииониства“⁵⁰. Насупрот *устјајалости*, *смрдљивости*, *пљавиштини* и *идејне заосијалости* писаца десног идеолошког регистра, у Богдановићевим промишљањима стоји „својим делом као буктињом“⁵¹ представник друштвено напредне и југословенски оријентисане литературе – Мирослав Крлежа – чији ће опус и личност бити предмет апологетских расправа и одбрана од памфлетских и иних напада у написима аутора *Сћарих и нових*.

Према увидима Зорице Маринач, која је свој магистарски рад посветила Милану Богдановићу, целокупан опус овог књижевног критичара може се поделити на три периода. Први (од 1910. до 1921. године) представља етапу у којој Богдановић заузима позицију настављача „Скерлићевог патриотско-социолошко-естетичког кодекса“, будући да од књижевности захтева „да буде родољубива, да покреће социјална питања и да буде чврсто везана за реалност“, други (који је трајао од 1921. до 1930. године) своди се на помирење са *новим* и заокрет ка признавању легитимитета авангардних тенденцијама у књижевности, и трећи (који обухвата период од 1930. до Богдановићеве смрти) обележен је превасходно повлашћеним статусом социјалне литературе, те се као умесна указује подела Богдановићевих еволутивних етапа на оне у којима он фигурира као: еклектик, идеалист

⁴⁶ *Isto*, str. 164.

⁴⁷ *Isto*, str. 165.

⁴⁸ *Isto*, str. 172.

⁴⁹ *Isto*, str. 177.

⁵⁰ *Isto*, str. 181.

⁵¹ *Isto*, str. 182.

и марксист⁵². Другу поделу фаза критичарске делатности Милана Богдановића, умногоме ослоњену на истраживања З. Маринац, предложио је Александар Петров, који разликује три раздобља: раздобље модернизма (1918–1929), раздобље социјално ангажоване литературе (1930–1950) и савремено раздобље (од 1950), при чему се као формативни чинилац Богдановићевог сазревања као критичара у Петровљевом тумачењу испоставља *Српски књижевни џласник*, те Богдановићеве критике бивају подељене и на оне писане за време сарадње у *Гласнику* и уређивања *Гласника*, и на оне настале након раскида са *Гласником*⁵³. Пишући о „Двадесет осам година *Српској књижевној џласника*“, Богдановић је истакао улогу овог часописа у диференцирању књижевне критике као засебног књижевног рода, указавши, притом, на његову функцију у послератној серији која се састојала не у стимулацији нових литерарних тенденција него у потреби да се од нове књижевности прими и објави све што је стварано „не из моде и из снобизма, већ са уметничком вером и са правим стваралачким заносом, па макар да је то, у експресивним смелостима, могло изгледати и без тврдога смисла.“⁵⁴ Управо се у залагању за аутентичност уметничке инспирације, као и у подједнаком уважавању диспаратних компоненти какве су таленат и тенденција⁵⁵, уочава како позиција *новој*, самосвојног, од Скерлића (несумњивог узора)⁵⁶ одељеног критичара, тако и начело којим се повезују све етапе идеолошке и поетички плуралног (старог, новог, ново-старог), али увек стваралачког лика Милана Богдановића.

Пет деценија присутан у књижевној и културној јавности, Милан Богдановић помно је пратио актуелну литерарну продукцију и својом стваралачком критиком (која је јасно рефлектовала ауторово идеолошко становиште) усмеравао њен развој, не либећи се никада да изнесе смеле, храбре и оригиналне оцене. Актуелност књижевнокритичке мисли Мила-

⁵² О свему овоме видети: Зорица Маринац, „Критичарско дело Милана Богдановића“, у: Милан Богдановић, *Критике и ојледи*, Београд: Рад, 1977, стр. 5–25.

⁵³ Александар Петров, „Српски књижевни џласник (1920–1941) и књижевна критика (II)“, стр. 414, 415.

⁵⁴ М. Bogdanović, *Stari i novi II*, str. 244.

⁵⁵ Препоруку, према којој „Литература данас, више од свега, мора да се чува да не буде деградирана као литература“, Богдановић је утемељио у захтеву да се у социјалној литератури нужно трага за стваралачким предусловом, оличеним у таленту. Видети: М. Bogdanović, *Stari i novi III*, str. 481.

⁵⁶ У два наврата, десет и четрдесет година након Скерлићеве смрти, Богдановић у овом критичару сагледава пре свега *свејлосни џушоказ*, човека горостаса, узор, те моћну, чисту и напредну појаву заслужну за „афирмисање друштвено-прогресивних идеја и погледа“, у чему се препознаје прворазредна аутопоетичка тврдња, будући да се и Богдановић трудио да буде на страни новог, прогресивног, супротног мрачњаштву и небулозама, не остајући (као, уосталом, ни Скерлић) непогрешив, али делајући увек из убеђења и залажући се за равноправан третман идеолошке компоненте уметничких дела и њихове литерарности. Уп. М. Bogdanović, *Stari i novi I*, str. 374–380.

на Богдановића (по којем носи назив и књижевна награда за најбољу критику) приметна је на неколико равни. Из целокупног опуса овог критичара лако је извести закључак – када књижевна критика служи било чему осим књижевности, она неминовно губи на објективности, квалитету и значају. Књижевна критика требало би да буде истинско усхићење пред естетским квалитетима књижевних дела која се тумаче (у том контексту, упечатљива је и пажње вредна Богдановићева тврдња: „Прави критичар мора да осети радост пред добром књигом. И да проживи најузвишенија стваралачка осећања уобличујући, за друге, лепоте које би без њега, можда, остале незнате.“⁵⁷). Негативна критика запаженија је у јавности, а критичари који износе замерке делима цењенији су међу писцима: „Сви велики критичарски ауторитети остали су у дужем сећању по својим опаким тренуцима.“⁵⁸, при чему негативна критика захтева обзир и меру: „Али нема много у књижевности преких потреба да се неко свирепо удари.“⁵⁹ Коначно, књижевна критика откривалачки је посао, она самоуверено (ослоњена на знање и укус критичара) разоткрива истинске вредности. Тако, у текстовима написаним поводом Андрићевих дела *Ex Ponto* и „Пут Алије Ђерзелеза“, 1919. и 1920. године, уочивши пишчеву способност сублимације и универзализације личних емоција и запажања, велику ерудицију, моћ да пружи „драж живог живота“⁶⁰, потом стилску избрушеност, дар запажања конкретних појединости и умешност у психолошком сликању ликова, Милан Богдановић је истакао: „Иво Андрић је писац чији талент даје права да од њега очекујемо много замашније концепције“⁶¹, као што ће приликом анализе Андрићевих *Немира* 1921. године Богдановић извести смео и тачан закључак: „Иво Андрић има много више снаге, и њега чека роман, а можда и драма.“⁶² Књижевне критике Милана Богдановића подесне су за сагледавање литературе целе једне епохе. Чак и када се не сложимо са Богдановићевим ставовима, његове критике су подстицајне, с обзиром на то да побуђују запитаност, нагоне на проверавање и преиспитивање властитих ставова и позивају да добро знана дела поново прочитамо. У томе је, нема сумње, садржан задатак сваке критике која би претендовала на то да буде названа стваралачком.

⁵⁷ М. Bogdanović, *Stari i novi II*, str. 373.

⁵⁸ *Isto*, str. 372.

⁵⁹ *Isto*.

⁶⁰ М. Bogdanović, *Stari i novi III*, str. 105.

⁶¹ *Isto*, str. 112–113.

⁶² *Isto*, str. 120.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Аноним, „Биографија“, у: *Сјоменица посвећена преминулом академику Милану Бојдановићу*, Београд: Научно дело, 1964, стр. 25.
- Аноним, „Библиографија“, у: *Сјоменица посвећена преминулом академику Милану Бојдановићу*, Београд: Научно дело, 1964, стр. 26–49.
- Велибор Глигорић, „Говор академика Велибора Глигорића“, у: *Сјоменица посвећена преминулом академику Милану Бојдановићу*, Београд: Научно дело, 1964, стр. 3–5.
- Мирослав Егерић, „Десанка Максимовић и Милан Богдановић“, у: *Срећна рука: оілеги о српским јесницима и критичарима*, Нови Сад: Матица српска, Приштина: Институт за српску културу, 2004, стр. 135–144.
- Ерих Кош, „Милан Богдановић“, у: *Огромци сећања, јисци*, Београд: Просвета, Будва: Медитеран, Нови Сад: Матица српска, 1990, стр. 190–193.
- Вук Крњевић, „Критичарски лук Милана Богдановића“, у: *Критички радови Милана Бојдановића*, приредио Вук Крњевић, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1979, стр. 7–24.
- Мило Ломпар, *Црњански – биографија једноі осећања*, Нови Сад: Православна реч, 2019.
- Зорица Маринац, „Критичарско дело Милана Богдановића“, у: Милан Богдановић, *Критике и оілеги*, Београд: Рад, 1977, стр. 5–25.
- Миливој Ненин, *С мером и без ње: Марко Ристић и Милан Бојдановић као антииіологи*, Београд: Просвета, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1993.
- Александар Петров, „’Српски књижевни гласник’ (1920–1941) и књижевна критика (II)“, *Књижевна историја*, год. XV, бр. 59, 1983, стр. 411–440.
- Александар Петров, „Односи СКГ-а и Милана Богдановића (према белешкама Јована Јовановића)“, *Књижевна историја*, год. XXVI, бр. 93, 1994, стр. 251–269.
- Богдан Поповић, „Књижевни листови“, *Српски књижевни јласник*, год. I, бр. 1, 1. фебруар 1901, стр. 23–36; „Књижевни листови“, *Српски књижевни јласник*, год. I, бр. 2, 16. фебруар 1901, стр. 109–122.
- Milan Bogdanović, *Stari i novi IV*, Beograd: Prosveta, 1960.
- Milan Bogdanović, *Stari i novi I*, Beograd: Prosveta, 1961.
- Milan Bogdanović, *Stari i novi II*, Beograd: Prosveta, 1961.
- Milan Bogdanović, *Stari i novi III*, Beograd: Prosveta, 1961.
- Miroslav Egerić, „Stari i novi Milan Bogdanović“, u: *Portreti i pamfleti*, Novi Sad: Progres, 1963, str. 72–79.

Milica Ćuković

“PARTITIONS” AND “REORGANIZATIONS”:
THE LITERARY CRITICISM OF MILAN BOGDANOVIĆ

S u m m a r y

Although he worked as a professor in high school and at the university, a manager in the Association of Writers of Serbia and two theaters, an editor in publishing houses and editor of many magazines, Milan Bogdanović, a regular member of the Serbian Academy of Sciences and Arts, excelled above all in literary and cultural history as influential, important and authoritative literary critic. The paper analyzes Milan Bogdanović's literary criticisms, his programming principles, methodology, evaluation criteria of literary works, as well as questioning the meta-critical models of the reception of Bogdanović's oeuvre and the stages of development and transformation of his literary criticism activity. Attention is devoted to the oeuvre created in a five-decade-long period, with focus on changes that took place in that period, which were both poetic and ideological reorganizations.

Keywords: literary criticism, creative criticism, ideology, social engagement, anti-metaphysical point of view, taste

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09"19"(082)
82.09(497.11)"19"(082)

СРПСКА књижевна критика XX века : зборник радова са научног скупа одржаног 21. и 22. октобра 2024. године : примљено на II скупу Одељења језика и књижевности, одржаном 25. марта 2025. године, на основу позитивних рецензија академика Јована Делића и дописног члана САНУ Горане Раичевић / уредник Злата Бојовић. – Београд : САНУ, 2025 (Београд : Birograf comp). – 395 стр. ; 24 см. – (Научни скупови / Српска академија наука и уметности ; књ. 242. Одељење језика и књижевности ; књ. 40)

На спор. насл. стр.: Serbian 20th-century literary criticism. – Тираж 300. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз поједине рад. – Summaries ; Zusammenfassung.

ISBN 978-86-6184-078-4

а) Српска књижевност -- 20в
б) Књижевна критика -- Србија -- 20в

COBISS.SR-ID 177316361